

ÖTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT MACHIAVELLI FŐMŰVE.* *A FEJEDELEM* MAGYARORSZÁGI RECEPCIÓJÁRÓL

Kaposi Márton

az MTA doktora, ny. egyetemi docens, ELTE BTK
kaposimarton@freemail.hu

Niccolò Machiavelli műveivel az 1530-as évek végén kezdtek megismerkedni a magyarok. *A fejedelem* sokáig nem kapott kiemelt figyelmet; a benne tömören és frappánsan összefoglaltakat legtöbbször a többi mű főbb tételeivel egybemosva emlegették. Különbséget csak azok tettek, akik valamelyik elgondolásával egyetértettek; a kritizálók többsége pedig – szövegeit legtöbbször nem is, vagy csak felületesen és elfogultan olvasva – átfogalmazott, üres és hamis általánosságokat ismételtetett róla. Ezért a politika *gyakorlatában* csak ritkán támaszkodtak elgondolásaira, színvonalas *tudományos* elemzések pedig elég későn készültek róla.

Amikor valamelyik gondolatát aktuálisnak találták, *A fejedelem* megértő olvasókra, sőt követőkre talált. A közel félezer esztendő során a XVI–XVII. század fordulóján (1.) a *török kiűzésének* programjához, a XIX. század végén (2.) a *nemzetállam* koncepciójának kidolgozásához, a XX. század első felében (3.)

a *jogállam* szükségességének indoklásához használták bizonyos gondolatait, illetve (4.) az *önálló és kulturált állampolgár* képének megrajzolásához vették igénybe olykor igen különös módon az ő emberképét is. Tudományos értékelésében (5.) csak az *államelméletéről* készült igazán színvonalas feldolgozás.

I.

Az 1541-től kezdve tartósan három részre szakadt ország egyesítésének, ezen belül a *török hódítók kiűzésének* eszméjét az adott társadalmi igények hozták felszínre, de tudatosításába bevonták *A fejedelem* híres felhívását is. Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellár és Istvánffy Miklós, a királyi Magyarország nádorhelyettese padovai diákként ismerkedett meg Machiavelli munkásságával, és műveikben könnyen észrevehető az aktuálisnak érzett firenzei szerző hatása.

Kovacsóczy Farkas arra törekedett, hogy *A fejedelem* néhány fontos tételét összekapcsolja a magyar hagyománnyal és az erdélyi körülményekkel. 1571-ben készült orációjában – amelyben Báthory Istvánt, a fejedelem azonos nevű rokonát búcsúztatta Padovából

* Elhangzott 2013. október 17-én, az Olasz Kultúrintézetben rendezett *Una giornata con Il Principe di Niccolò Machiavelli* című konferencián.

való hazatérése alkalmából – Mátyás királyt mint az uralkodói erények legkövetesebb hordozóját állította példaképül a pályáján induló politikus elé. Két évvel később – ugyanilyen apropóból – Berzeviczy Mártont búcsúztatta, akit éppen *A fejedelemből* vett példával, a 26. fejezet emelkedett hangú felhívásával (benne a Petrarca-idézettel) biztatott a török elleni offenzíva megindításának elősegítésére, amire a Habsburg udvarba készülő diplomatának nagy lehetőségei nyíltak. A monarchikus államforma értékeit, a magyar társadalmi viszonyoknak leginkább megfelelő voltát, a fejedelem szuverenitásának vitathatatlanágát *De administratione Transsylvaniae* című munkájában (1584) fejtette ki. Az ezekben található utalásokon kívül más beszédeinek egyes fordulatai még konkrétan bizonyítják, hogy a jó fejedelem akkori megtestesítőjét Báthory Istvánban látta. Azt még nem tudhatta, hogy a két magyar országrész egyesítését Bocskai István próbálja majd megkísérelni.

A török kiűzésére ugyan még több mint száz évig nem került sor, de Machiavelli által is sugallt programja nem merült feledésbe. Hasonló módon próbálta szorgalmazni, bár áttételesebb formában Istvánffy Miklós, aki egyik legkiválóbb humanista történetírónk is volt. *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV* című munkájában (1622) reflexió formájában vetette fel „a barbár ellenség kiűzését”. Az inkább óhaj, mint program Machiavelliéhez való hasonlósága annyiban más a Kovácsóczyéhoz képest, és marad közelebb az olasz eredetihez, hogy jobban hangsúlyozza a felszabadítás *indokát* (az ország siralmas állapota, az idegen hadak kegyetlenkedései), megmutatja a siker *legfőbb eszközét* (egy nem csupán saját, hanem vegyes, de fegyelmezett hadsereg), és megnevezi a vállalkozás *vezetőjét*

(„egy dicső és buzgó császár”). A Habsburg segítséggel felszabadítandó ország önállóságáról nyilván nem ejtett szót, s nem csupán taktikai megfontolásból, hanem politikai meggyőződéséből, lojalitásából eredően sem.

A firenzei gondolkodót nemcsak jól ismerő, de az övéhez feltűnően hasonló helyzetben tevékenykedő Zrínyi Miklós költő és hadvezér elsősorban a saját tapasztalatai és meggyőződése alapján szorgalmazta magát a tennivalót, de eszmei támasztékot inkább a Machiavelli nézeteit *továbbgondolónál* keresett (Virgilio Malvezzi, Lambert Danaeu, Jean De Silhon), illetve a mi viszonyainkra szabott módosításként nagyon hangsúlyozta az *önálló nemzeti hadsereg* fontosságát, és ennek megfelelően a szükséges uralkodó helyett (aki egyébként Mátyásról vehetne példát) közvetlenül inkább az optimális hadvezér képét, a „vitéz hadnagy” alakját rajzolta meg. A Machiavellit szintén ismerő II. Rákóczi Ferenc a török után már a Habsburgoktól szerette volna megszabadítani az országot, de az ő törekvései is döntően az adott történelmi körülmények, illetve a hazai elvárások formáltak, s esetleg nagyon másodsorban az akkor már elfogadói által is nagyon átértelmezett s eredetiként már alig ismert Machiavelli.

A Rákóczi-vezette szabadságharc leverése után, a felvilágosult abszolutizmus időszakában a klasszikus abszolút monarchia teoretikusa időszerűtlenné, a Habsburg Birodalomba betagolt országban fölöslegessé, sőt zavaróvá vált (akár korábban Franciaországban, Angliában és Spanyolországban).

2.

Új szemlélettel nálunk is akkor kezdtek közeledni Machiavelli életművéhez, sőt egyre jobban kiemelve fejedelemképéhez, amikor határozottan előtérbe került a *nemzetállam*

problémája, ami egyrészt az állam intézményi oldalára is jobban ráirányította a figyelmet, másrészt nem csupán az uralkodó személyét vette új vizsgálat alá, hanem valamennyire az *állampolgárokét* is. Ez azt hozta magával, hogy *A fejedelem* érdemleges elemzésébe Machiavelli minél több munkáját be kellett vonni, főleg a nagyon komplementer szerepű *Értekezéseket*, sőt emberfelfogásához a szépirodalmi műveket is. *A fejedelem* államképe társadalomképpé szélesedett; a monarchia mellett a köztársaságról is egyre több szó esett; az államvezetés módszerei a sokkal komplexebb emberi viselkedés szempontjából is értelmezést kaptak. A nálunk sokáig csak idegen nyelven olvasható, de legtöbbször latin fordításban vagy franciául és németül olvasott könyvet *magyarra* is lefordították. Kazinczy Gábor 1844-ben olaszból készített jó átültetése kéziratban maradt (a mai napig kiadatlan). Perlaky Sándor 1848 februárjában megjelent fordítása franciából készült, de a későbbiek már olaszból; így Orbán Dezsőé 1906-ban, Lányi Margité 1939-ben, Lutter Éváé 1962-ben; Juhász Vilmos majdnem teljes átültetése (Nagy Frigyes *Antimachiavellijéből* vett részletekkel együtt) 1942-ben. A Machiavelliről készült színvonalas tudományos munkákban megfelelő részletességgel elemezték és érdemleges méltatást kapott *A fejedelem* (Kemény Gábor, Rác Miklós), de külön tanulmányt kevesen szenteltek neki (Réz Mihály, Juhász Vilmos, Kardos Tibor).

A nagy tekintélyű jogászok elméleti munkái fontos szerepet kaptak *A fejedelem* a nemzetállam koncepciójának kidolgozásában, de nem az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején (akkor a gyakorlati megoldások domináltak), hanem jóval az 1867. évi kiegyezés után, amikor már elsősorban nem az Osztrák–Magyar Monarchiából történő ki-

válás lehetőségének mérlegelésén volt a hangsúly, hanem inkább a *szellemi kultúra nemzeti jellegének* erősítésén, illetve inkább azon – amit sajnos az első világháború utáni események igazoltak –, hogy az erősödő *nagyhatalmakkal* és a *nemzetiségekkel* szemben kell megvédeni a nemzeti érdekeket.

Mindegyik teoretikus más-más gondolatot emelt ki tőle a maga sajátos állam- és politikakoncepciójához. Kuncz Ignác (*A nemzetállam tankönyve*, 1888) Machiavelli és Thomas Hobbes felfogásának különbsége nyomán választotta el egymástól az „*etikai államot*” és a „*társadalmi államot*”; az előbbihez Machiavellitől a személyesség, a dinamikus és az önérvényesítő szerep kiemelését vette át (a másik jog- és intézménycentrikuságával szemben). Szerinte ez a típus fejezi ki jobban az állam öncélú (tulajdonképpen autonómiát mutató) jellemzőit és főleg önértékét. Az erős állam, kellő irányítás mellett, jó cél szolgálatába tudja állítani a rossz eszközöket is, és hatalmával az állampolgárok, a nemzet javát szolgálja. Concha Győző (*Politikai jegyzetek*, 1893), Robert Mohl nyomán, a „*politikai erkölcsstan*” egyféle előképét látta Machiavellinek abban a gondolatában, amely a magánerkölcs fölé helyezi a közösség olyan erkölcsét, amely egy ország – a reneszánsztól kezdve egy nemzet – érdekeit juttatja érvényre (ezért nem lehet a fejedelmet a magánerkölcs elvárásai szerint megítélni). Az ilyen makroközösségi erkölcsnek valójában a *főhatalom* által irányított állami politika képes érvényt szerezni, az tudja a nagyobb egység érdekében összehangolni az egyéni és közösségi törekvéseket, mégpedig az utóbbi, így elsősorban a nemzeti szempontok prioritása mellett. Réz Mihály (*Machiavelliről*, 1908; *Machiavelli műve a fejedelemről*, 1917) a nemzetállamot a *történetiség* és az *értékhierarchia*

határozott összekapcsolása alapján fogta fel. Koncepciója szerint három *abszolút érték*: az állam, a nemzet és az élet érvényesülése alakítja a társadalmi folyamatokat, az intézmények formálását és az ember sorsát, s ennek végbemenetelében a politikának döntő szerepe van. Szerinte Machiavelli érdeme az, hogy ezen belül már azt is felismerte, hogy az intézmények közül az állam történelmileg hamarabb alakult ki, mint a nemzet, azonban a nemzet létrejötte után már szorosan összetartoznak, együttműködésük dinamikáját a körülményeknek megfelelően változó politika adja, ami mindenekelőtt az életet szolgálja, mégpedig elsősorban a nemzet életét, de ennek révén az egyén boldogulását is elősegíti. Arra is találóan utalt Machiavelli, hogy a nagyon változó politika csak relatív értéket képvisel, de a körülményeket kiaknázó változásaival az életet mint abszolút értéket szolgálja, nagyrészt az erős állam működése által. A jól funkcionáló állam garantálja a társadalmi egyensúlyt, ami normális életmegnyilvánulásokat tesz lehetővé, így az erkölcs – benne a magánerkölcs – normáinak érvényesülését is. Réz Mihály jelzi, de nem hangsúlyozza, hogy a politika azért képes az erkölcs követelményeinek érvényt szerezni, mert lényegében mindkettő *azonos*, de mindegyiküknél *általánosabb* értékfelfogás alapján áll. Az elemző megérti a kárhözvethető eszközök időnkénti alkalmazásának szükségességét, de Machiavelli történetiségérzékének korlátjául, egyéni gondolkodásmódjának hibájaként rója fel, hogy az erkölcstelen eszközök alkalmazásának gyakoriságát és az emberi gonoszság nagy fokát elsősorban nem saját korára tartotta nagyon jellemzőnek. Éppen ezért Réz Mihály azt javasolja Machiavelli módszere továbbgondolóinak, hogy nagyon is vegyék figyelembe az erőszak korhoz kötöttségét, és

a politika diplomáciává finomításán elmélkedjenek. A szintén jogász Krisztics Sándor (*Nemzet és állam*, 1914) – Hegelhez közelebb maradván – a feudális anarchia felszámolásának és a nemzetállam megeremtésének elengedhetetlen eszközeként fogta fel az erőszakot, azonban szerinte – és itt az *Értekezésekre* hivatkozott – az új állam polgárait a monarchiában is a kultúra és a civilizáció segítségével lehet egy működőképes társadalom polgáraivá nevelni.

3.

A *jogállam* elméletének megalapozói a politika átalakításának hangsúlyozása helyett a *jog szerepének kiterjesztését és megerősítését* állították előtérbe. Nagymértékben támaszkodtak ugyan Hans Kelsen „tisztá jogról” szóló elméletére és Rudolf Stammler neokantianus jogfilozófiájára, de mégsem igyekeztek elválasztani a jogtól sem az erkölcsöt, sem a politikát, sőt nagyon is kiemelt szerepet szántak az erkölcsnek az állam működésében. Az új szemléletmód előkészítésében nagy érdemei voltak az erkölcsös politika mellett kiálló Somló Bódognak, aki Machiavellit „abszolút politikusnak” tartotta, de „erkölcsi színvágással” vádolta, s talán az övéhez hasonló politika ellensúlyozása végett is törekedett olyan határozottan a „helyes jog” megalapozására. A magyar jogállamelméletek alapelveinek felvázolását Moór Gyula végezte el; a legrészletesebb kifejtése Horváth Barna műveiben található; alkalmazási lehetőségeit pedig elsősorban Bibó István mérlegelte. A jogállam koncepciójának kidolgozását nagyon aktuálissá tette a jobb- és baloldali diktatúrák megerősödése a két világháború között, aminek veszélyeire – amihez ráadásul Machiavelli ehhez formált meghamisítását is felhasználták – már többen figyelmeztettek (Jászi

Oszkár, Juhász Gyula, Gaál Gábor, Szekfű Gyula).

A *jogállamelmélet* kidolgozóinak munkásságában a Machiavellitől vett elemek több vonatkozásban is *ellentétes* funkciót kaptak. Egyrészt, egészében véve, náluk az autentikus machiavellizmusnak az a fő szerepe, hogy *provokációként* hat: erőszakot gyakorló és manipuláló szuverénjének képe olyan uralmi viszonyt fejez ki nagyon egyértelműen, amely világgossá teszi, hogy miért szükséges – első sorban vele szemben – megteremteni a jogállamot. Ugyanakkor az erejét másra, autonómiája megerősítésére fordító állam politikája a jogállam számára részben *modellnek* is tekinthető: nagyon vegyes, az ellentétességig menően változatos eszközeit hierarchikus egységbe tudja foglalni, amely nemcsak korlátozza a zsarnokságot, de ki is zárja, célrendszerének egésze pedig a leghumánusabb erkölccsel is megegyezik. A jogállam elméletének megalkotói tudták, hogy a zsarnokság korlátozására irányuló egykori *monarchomachia* (zsarnokölés) soha nem lehetett eredményes, mert csak a zsarnokság *személyes* garanciáját rendítheti meg átmenetileg. Az antimachiavellizmus és a faszizmus Machiavelli-torzításai is megerősítették őket abban, hogy – különösen a manipulálható közgondolkodás időszakában – az *intézményi* garanciákat kell úgy kiépíteni, hogy ne alakulhasson ki parancsuralom. Ezért Machiavelli munkásságából, másrészt a provokáló és megerősítő elméleti elemek mellett módszeréből is tanultak: a politika lényegének realista és induktív megközelítéséhez hasonlóan a jog egyes esetekből való értelmezését és a jogrendszer alulról felépülő szerkezetének feltárását. Ehhez az *Értekezések*-ből is sokat merítettek, így tudták a fegyverek elsőbbségét hirdető *Fejedelem*-mel szemben a törvényekét kiemelni.

Machiavelli eszméiből legtöbbet Horváth Barna (*A jogelmélet vázlatja*, 1937; *Angol jogelmélet*, 1943) elgondolásai őriztek meg, aki nemcsak bizonyos *ellenképét* dolgozta ki a firenzei gondolkodó „realisztikus imperializmust” kifejező államfelfogásának, hanem *feltáró módszeréből* is sokat alkalmazott a saját „szinkretikus jogi módszertanában”, amikor „szinoptikus jogelméletés” megalkotta. Machiavelli realizmusát abban követte, hogy egyes, sokoldalúan elemzett tényleges jogesetektől kiindulva vont le nem merev általánosításokat, továbbá a valóságos történések és az értékeket kimondó elvek közötti ellentmondásokból, egymást pontosítva működő kölcsönhatásaikból fontos tanulságokat vont le arra nézve, hogy a személyes garanciák miért nem elegendők az *állam* elhajlásoktól mentes működtetéséhez, a parancsuralmi rendszer elkerüléséhez. Elméletében viszont – tudatosan Machiavellivel szemben – azt hangsúlyozta, hogy a szuverenitás terén személynek nem, csakis *jognak lehet teljes szupremációja*, mégpedig az oly módon tagolt jogrendnek, amelyben az általános (az erkölccsel sem ellentétes) szabályok biztosításában a társadalom különböző egységeinek sajátos jogkörei egymást segítve és kontrollálva működnek közre. Arra éppen Machiavellire közvetlenül hivatkozva utalt Horváth, hogy a valóság esetei és az értékek közötti *diszcrepancia* nem csupán a jogra, hanem – mint Machiavelli jól érzékeltette – a politikára is jellemző, sőt – amitől szintén nem szabad eltekinteni – az erkölcsre is szükségszerűen érvényes, de az eltéréseket kellő módon határok között lehet tartani. Az erkölcsi értékkövetelményekkel összhangba hozott állami politikát szintén jól lehet szabályozni, de ezt csak a *megfelelően differenciált jogrend ereje* biztosíthatja, amely sok szállal kötődik a társadalmi egész bonyolult viszony-

rendszeréhez, és kellő egyensúlyt képes fenntartani a különböző politikai erők között.

4.

Állam- és jogfelfogást befolyásoló hatása mellett *emberképet* formáló szerepet is kapott Machiavelli főműve. *A fejedelem* harmadik magyar fordításának megjelenése alkalmából (1939) a politikai életben is tekintélyes népi író, Veres Péter könyvet tett közzé arról (*Mit ér az ember, ha magyar*, 1940), benne Machiavelli főművét elemző külön fejezettel, hogy miként lehet és mennyire szabad felhasználni a firenzei titkár által javasolt módszereket – különös tekintettel az erőszakra és a színlelésre – az egyszerű emberek, az alsó néprétegek képviseletét őszintén vállaló, paraszt származású értelmiséginek. Korábban Gaál Gábor az 1927. évi centenárium alkalmából írt tanulmányában vetette fel azt a kérdést, mennyiben lehet *A fejedelem* „parainézis [...] józan politikai cselekvőknek” is. Veres Péter eszmefuttatásának egyik érdekessége az, hogy nemcsak a két *elbíresült* eszköz értékelésére tér ki, hanem a népi politikus olyan szélesebb eszköztárát veszi számba, amelyből néhány – mint *kevésbé hangsúlyos* – szintén szerepel Machiavellinél, de hozzájuk tesz még olyanokat is, amelyekről a firenzei gondolkodó *nem szól*. Ezek együttes alkalmazását tartja igazán hatékonynak, de más-más szerepkört javasol nekik, hiszen felhasználójuk nem hatalmat gyakorló szuverén, hanem inkább vele szembenálló néptribun. *A jellegzetesen machiavellistának* tartott eszközöknek – erőszak, színlelés – csak a *megismerését* és a felismerését javasolja az erkölcsös politikusnak, hogy jobban tudjon védekezni az ellenségekkel és riválisokkal szemben. Néhány más, Machiavelli által *szintén nagyra tartott*, nem erkölcstelen, de hasznos eszközt – mint a bátorság, határo-

zottság, takarékoság, kockázatvállalás, emberismeret, hazaszeretet – már *alkalmazni is* kell a jó politikusnak a megfelelő helyzetekben. Ezekhez *hozzátessz* olyan, Machiavellinél *nem* szereplőket is, mint a türelem, az empátia, az őszinteség, az önkritika. Veres Péter általában a politika *újramoralizálása* mellett száll síkra, amit az alulról jövők részéről lát eredményesnek, azzal a háttérmeleggyőződéssel, hogy hosszú távon az ilyen politizálás lehet valóban sikeres, nem csupán nemzeti szinten, hanem a nemzetközi viszonyok alakítása terén is. Az eszköztár kiszélesítése, a népi származású politikus vagy vezető elsajátítandó tudásanyagának politikán túlmutató köre azt is kifejezi, hogy Veres Péter egyben a paraszti sorból kiemelkedni törekvő *értelmiségi*, az országnak sokat használni képes, *tudatos állampolgár* életvitelének kialakításához is segítséget szeretett volna adni, részben Machiavelli értelmes aktivitást sugárzó főműve felhasználásával.

A népi írók másik, elméletileg sokkal felkészültebb képviselője, Németh László (*A történelem eszközei*, 1966) a machiavellizmusok helyett Machiavelli *eredendő machiavellizmusát* tette vizsgálat tárgyává, s nem szociológiai megközelítésben, hanem történelmi szempontból. Arra a következtetésre jutott, hogy magát az autentikus machiavellizmust sem lehet egyetemes politikai elvvé tenni, de *bizonyos történelmi szituációkban* a társadalmi folyamatokat irányító személyiségek *elkerülni sem* tudják a pusztulás veszélye nélkül. Az eredeti machiavellista politika, szerinte, úgy viszonyul az általában érvényesítendő, erkölcsileg nem is közömbös és nem is erkölcstelen politikához, mint a geometriában a csak speciális nagyságrendre érvényes euklideszi viszonyul a mindenségre érvényes Bolyai-féle egyetemes rendszerhez.

5.

Az utóbbi fél évszázad során Machiavelli legfontosabb műveivel együtt *A fejedelem* is eléggé ismertté vált a magyar kulturális élet különböző régióiban: a könyvkiadás és a felsőoktatás megfelelő figyelmet szentelt neki, de ehhez sokáig nem társult a műhöz méltó tudományos feldolgozás. Magyar szerző tollából nem jelent meg olyan monográfia, amely Machiavelli *életművének egészét* arányosan és valóban tudományos formában bemutatta volna. Politikafelfogását és államelméletét színvonalas könyvek segítenek megérteni (Antalffy György, Paczolay Péter), de a sokoldalú reneszánsz szerzőt mindössze Kardos Tibor egy tanulmányfűzésére.

A *politológia* és az *etika* művelői a *cél és az eszköz* sokat elemzett viszonyának értelmezésében a Hegel kijelölte úton haladtak tovább; vagyis a cél nem szentesíti az eszközt, hanem azt határoolja be, hogy valamely célt milyen eszközökkel lehet az adott körülmények között jobban vagy kevésbé jól megvalósítani (Heller Ágnes, Almási Miklós, Hársing László). Arról eltérő álláspontok alakultak ki, hogy sikerült-e Machiavellinek leválasztani az erkölcsöt a politikától (Halasy Nagy József), vagy inkább csak átértelmezte viszonyukat (Bayer József, Kis János, Rozsnyai Ervin). Néhányan főleg azt emelték ki (Kardos Tibor, Kulcsár Kálmán), hogy Machiavelli az *adott helyzetből* kiindulva és a *végző célt* szemlélve, valamint az *alapvető közösségi érdekeket* előtérbe helyezve tartott erkölcsösnek *egyébként erkölcstelen* eszközöket, amelyek igénybevétele a rómaiakig visszanyúló hagyományon alapszik: *Salus rei publicae suprema lex* (*A legfőbb törvény az állam üdve legyen* [Cicero]).

Az *államelmélet* vizsgálata terén többen csak egy-egy *résztémát* igyekeztek új szem-

pontból elemezni; így Antalffy György a modern állam szekularizálásának történelmi szükségességét; Gombár Csaba az állam ereje és szuverenitása közötti összefüggést; Kis János, Hülvély István és Haskó Katalin a hatalom legitimitásának problémáját. Az „államrezon” kategóriájának megítélésében (Machiavelli nem használta ezt a szót, de hallgatólagosan volt ilyen fogalma) ellentétes álláspontok születtek. Az ezt érintők többsége (Antalffy György, Almási Miklós, Rozsnyai Ervin) azt emelte ki, hogy a racionalitás és a rá épülő pragmatikusság a sikerre való fokozott koncentrációt és a szuverén feltétlen hatalma kialakításának elvét erősítette Machiavelliben, de néhányan inkább azt tartották figyelemre méltónak (Kulcsár Kálmán, Horkay Hörcher Ferenc), hogy az ésszerű államvezetés Machiavelli szerint is az állam erejét elsősorban a társadalmi stabilitás kialakítására és megőrzésére használja.

Machiavelli *államelméletét* sokoldalúan és színvonalasan Paczolay Péter mutatta be *Államelmélet I. Machiavelli és az államfogalom születése* című könyvében (1998). Az elemző koncepciójának lényege az, hogy Machiavelli államfogalma nem kizárólag vagy csupán nagyrészt *A fejedelem*-ből olvasható ki, hanem több fontos munkája *együtt* ad képet róla, és ebben a tudományos képben rejlő fogalom *nagyon modern*, de nem teljesen kidolgozott. A firenzei gondolkodó nem csupán két alapvető államforma egymást kiegészítő fogalmát vázolta fel (*A fejedelem*-ben a monarchiát, az *Értekezések*-ben a köztársaságot), hanem ezen keresztül és ezekben foglalva azt is, ami az államot *általában* jellemzi (vagyis *mindkét* forma *közös* jegyeit a maguk *sajátos* változatában). Végül is komplex képet adott az államról mint *intézményrendszer*ről, ugyanis bemutatta annak – Francesco Ercole terminusaival

kifejezve – legtöbb *alanyi* összetevőjét: a hatalmat gyakorló személyek és testületek körét, akik egy szuverén közösség tagjaiként rendszeresen irányítanak és döntenek a közösséget érintő alapvető ügyekben, illetve az állam *tárgyi* összetevői közül (az irányított létezők köréből) a legfontosabbakat: a területet és népességét a maga nyelvével, kultúrájával, hagyományaival. A két oldalt a *kormányzás* (governo) valamilyen formája kapcsolja össze, és Machiavelli nem hagy kétséget afelől, hogy a kormányzás mint olyan nagyfokú autonóm tevékenységkör, amely saját értékek alapján képes működni, és gyakorlatilag is érvényesíti eszmei erejét, és ez az erő tartósan alkalmas nagy társadalmi egységek irányítására és formálására. Paczolay szerint Machiavelli a politika és erkölcs viszonyát illetően a helyzetekhez illő alternatívákat kínálta; realizmusának és pragmatizmusának a fejlődésgondolat ad távlatot, ami politikai programjában úgy mutatkozik meg, hogy Itáliát nemcsak egyesíteni szeretete volna, de egyben erős európai orszaggá fejleszteni is. Paczolay szerint Machiavelli elméletének gazdagsága

és nem lezárt volta, s különösen modernsége különböző típusú és eltérő mértékben korszerű államfelfogások és politikai koncepciók kidolgozására adott lehetőséget, de a valóban modern államelméletet *folytatni* az ő alapvetése nyomán lehetett.

Machiavellit Magyarországon sokkal több *kritika* érte, mint amennyi elismerést kapott. Azonban az őt lebecsülők és elítélők egyike sem állt elméletileg magas színvonalon, többnyire a külföldről átvett torzításokat és rágalmakat ismertette, és koncepciózus bírálatra még az epigonság szintjén sem vállalkozott senki. Az egyre színvonalasabb *tudományos kutatásoknak*, illetve legfontosabb művei *magyar fordításának* sikerült annyira befolyásolniuk a kulturális életet, hogy Machiavelli a köztudatban elsősorban két legeredetibb munkája révén ismert, és ez *A fejedelem* és *A mandragóra*.

Kulcsszavak: *Machiavelli, A fejedelem, változatos fogadtatás, ellentétes megítélés, önálló ország, nemzetállam, jogállam, tudatos állampolgár, modern államelmélet.*

